

Poëzie lezen en schrijven om elkaars gevoelens te verstaan

Poëzie-ateliers in het voortgezet onderwijs deel 2

Meer dan tweeduizend ‘poëzie-ateliers’ dragen in Vlaanderen bij aan de literaire vorming van leerlingen. In ‘Tsjip/Letteren 7.2’ gaf initiatiefnemer Ben Reijnders een beschrijving van het lees- en werkproces. In dit vervolg komt de fase van het verbeteren aan bod.

Ben Reijnders

Vier fasen bespraken we in de vorige bijdrage: 1. luisteren naar en bespreken van gedichten; 2. lezen, vergelijken en kiezen uit een immense voorraad gedichten, gegroepeerd naar thema’s; 3. het expressief voordragen van het gekozen gedicht; en 4. het zelf schrijven van een gedicht. Daarbij gaven wij veel tips.

Als de leerlingen hun gedicht hebben gemaakt, vragen wij hun om dat aan ons toe te sturen, zodat we er commentaar op kunnen geven of het resultaat in een terugkomsessie kunnen bespreken.

Waar nodig geven we dan wenken voor voldoende of meer:

1 Naar de inhoud

- inhoudelijke rijkdom;
- zintuiglijke, levendige voorstelling;
- gebruik van originele, treffende, tekenende woorden;
- verbeeldingskracht;
- echtheid van gevoelens;
- schakering(en);
- samenhang;
- consequentie in het innemen van een ‘vertelstandpunt’ (“het standpunt van een alwetende verteller maakt de dichter tot een buitenstaander, en dat is in poëzie veelal een zwakkere positie”);

- originaliteit in het kiezen van een invalshoek of ‘vertelsituatie’
- geleidelijke opbouw van een idee of ontwikkeling;
- precisie en variatie in de woordkeuze;
- accurate keuze van beelden;
- nauwkeurigheid in het doortrekken van een beeld;
- aandacht voor mogelijke dubbele bodems;
- vermogen tot het suggereren van ideeën, gebeurtenissen, gevoelens, situaties, zonder ze te benoemen en daardoor ook te verenigen;
- humor en schalksheid;
- ...;

2 Naar de vorm

- consequentie in het gebruik van de tijden van het werkwoord;
- consequentie in het gebruik van de persoonlijke voornaamwoorden, en dus van het vertelstandpunt;
- vervanging van ‘je’ door ‘ik’, waar de dichter zichzelf of het ‘ik’ van de lezer bedoelt;
- vervanging van te talrijke bijvoeglijke naamwoorden door werk- en bijwoorden of bij- en werkwoordelijke uitdrukkingen;
- ritmische, ‘lyrische’ herhalingen, maar geen herkauwen van onbelangrijke of abstracte woorden;

- vervanging van abstracte door concrete woorden met een aanzienlijk grotere zintuiglijke uitdrukingskracht en soms ook suggestieve of meerzinnige mogelijkheden;
- lichtheid en suggestiviteit in de formulering, in plaats van te zware nadruk en te retorische of intellectuele uitdrukking;
- originele en veelzeggende vergelijkingen;
- woordspelingen die leiden tot nieuwe woorden of meer betekenissen;
- betekenisverschuivingen binnen de woorden;
- veranderingen van woordsoort;
- uitspelen van de klankwaarde van klinkers en medeklinkers;
- klanknabootsingen;
- consequente interpunctie;
- functioneel gebruiken van hoofd- en/of kleine letters;
- geslaagd hanteren van één of ander rijmschema;
- ...;

3 Naar de structuur

- bewuste aandacht voor de keuze, welke woorden in elk vers gegroepeerd en afgezonderd worden;
- visuele effecten van de verzen-, strofen- en totaalbouw;
- handig gebruik maken van de expressieve mogelijkheden van het wit in en rond het gedicht;
- communicatievermogen met de lezer – (bijvoorbeeld via knipoogjes

heel even
als de klik
van een camera

denk ik
aan je donkere ogen
hou ik

je hand vast
heel even
glimlach je

naar mij,
waar ben je
als de lens sluit ...?

Nele Warson,
dertien jaar

IJzeren tijdperk

*Ik denk
aan de oude man
die beneden in zijn grijze stoel
vastgevroren zit
met de afstandsbediening
nog in zijn hand geklemd.*

*Aan zijn vrouw
met de zakdoek
op haar schoot
en tranen van ijs in haar ogen.*

*Aan hun kinderen
vastgebonden
aan hun computer
voor eeuwig
van het leven bestolen.*

*Ik zie de hond
aan de ketting gelegd.
Onbeweeglijk beest
zonder enig leven
omdat zijn batterijen
het gisteren hebben begeven.*

*Dat ingesloten huis
met schotelantenne van levensbelang
daar gelooft men niet meer
en is Liefde op de bon.*

Mandy Pijl, vijftien jaar

- naar de lezer, via suggestieve details);
- aangrijpingskracht van de beginverzen;
- vermogen om de lezer tot inleving te brengen;
- synthesekracht en verrassingsvermogen van de slotverzen;
- spankracht via tegenstellingen, herhalingen, opgeroepen verwachtingen of ontwikkeling;
- afronding van het gedicht als een

- microkosmos op zich;
- inbreng van andere tekstvormen;
- correcte aanwending van een bepaald ‘type’ gedicht met zijn ‘officiële’ kenmerken (sonnet, haiku, ballade...);
- creatieve en eigengereide aanwending van een bepaald ‘schema’ of ‘type’;
- ...

Uiteraard komt niet alles hierboven ter sprake bij de evaluatie van elk gedicht.

Wat poëzie schrijven niet is

Maar, zal men ons vragen na zo’n detaillistisch lijstje, wat is nu eigenlijk het bos waar al deze bomen thuishoren want uiteindelijk gaat het bij de begeleiding van poëzie toch minder om een massa kleine elementen dan om een totaalconcept? Inderdaad: poëzie lezen en beoordelen is op de eerste plaats je onderdompelen in de merkwaardige ervaring die zij ons door haar eigenaardige vorm en structuur biedt. Poëzie is zoveel meer dan

1. *schoonrijmerij*: het fraai en handig invullen van rijmschema’s, ongeacht de menselijke en literaire kwaliteit van het ‘vulsel’;
2. *knappe vervollediging van schema’s*: het voortborduren op in- of aanleidingszinnen zoals ‘voor mij ben je ... want ...’, ‘thuiskomen is ...’, ‘toen... maar nu ...’, ‘ik hou een aller... dag met ...’, ongeacht de vraag naar een eigen, telkens opnieuw aan te passen vormgeving;
3. *het ‘toepassen’ van ‘gecanoniseerde’ ‘systemen’*: het buigen en plooiën naar de ‘vreemde’ regels van het sonnet, de canon, het rondeel ..., ongeacht de vraag of dit type van structuur van het poëtisch materiaal wel past bij deze opgeroepen gevoelens;
4. *geschiktheid om voorgedragen te worden*: het neerschrijven van een vlot of krachtig klinkende tekst, ongeacht

- de vraag of hij ook de diepste of onzegbaarste gevoelens weergeeft;
- 5. *nadrukkelijke expressie*: het zoeken van de meest krachtige, extreme verwoording, ongeacht het belang van een suggestieve zeggingswijze die de verbeelding en inleving van de lezer aan het werk zet.

Natuurlijk bevat elke van de vijf genoemde benaderingen haar mogelijkheden, maar als ze losgekoppeld worden van de levende wisselwerking met de werkelijkheid en van de uitwisseling van bestaanservaringen tussen verschillende lezers of luisteraars, kunnen zij gemakkelijk ontaarden. Hedendaagse kunst zet zich schrap tegen vele vormen van respectievelijk vergulding, vlotte oppervlakkigheid, voorspelbaarheid, uitwendigheid en nadrukkelijkheid. Daarom wil een kunstenaar of kunstenaress nu ook zoeken naar een eigen vorm: om de toeschouwer of luisteraar eventueel tot bezinning te brengen door haar ontregelend, onberekenbaar, bevreemdend, moeilijk te doorgronden, ‘open’ en interpretatievrij karakter.

Wat het gedicht wél is

Voor ons is een gedicht een tekst die zich door de maatschappelijke herkenbaarheid van zijn vormgeving – woorden met veel wit omheen, en meestal op één bladzijde – meteen situeert in een context van communicatie tussen de dichter en zijn lezer. Bij poëzie is er altijd sprake van een zender en van ontvangers, want de communicatie gebeurt niet enkel met één lezer maar nog veel meer tussen de mensen die het gedicht gelezen hebben. Als die persoonlijke gedachten en gevoelens met elkaar uitwisselen, kunnen zij elkaar geestelijk en gevoelsmatig verrijken.

Door zijn eigenzinnige vormgeving, vraagt het gedicht de aandacht die

nodig is opdat de lezer de zintuiglijke voorstellingen, visuele, auditieve en kinesthetische effecten van de verzen op zich kan laten inwerken. Hierdoor verplaatst hij zich naar de situatie waarvan de dichter één of ander aspect wil laten aanvoelen. De kern van poëzie is dus het overbrengen van ‘aandachtig stilstaan bij èn verwondering over’.

Haar meest algemene werkingsmiddelen zijn het afzonderen, en zodoende: verbijzonderen van bepaalde elementen, en het suggereren, het laten aanvoelen. In haar uitdrukking situeert zij zich op twee assen:

- de ene strekt zich uit van ‘uitgesproken zintuiglijkheid’, al of niet verrijkt met of gegroeid uit fantasiebeelden aan het ene uiterste, tot pure taligheid aan het andere uiterste;
- de andere loopt van directe uitdrukking van het wezenlijke tot meerzinnigheid, waarin verschillende betekenissen naast elkaar bestaan en elk de aandacht vragen.

Beide assen ‘snijden’ elkaar in een midden waar geheimzinnigheid en suggestief vermogen zowel zintuiglijk kunnen zijn – veelbetekenende ritmes, stilten of opschortingen ... – als talig – raadselachtige brokken taal –, zowel wezenlijk – veelbetekenende verbijzonderingen – als meerzinnig – openheid voor naast elkaar lopende, soms zelfs tegenstrijdige maar vooral op elkaar inwerkende betekenissen –.

Doordat een goede dichter in zijn gedicht een sterke mate van eenheid legt en daarbij inspeelt op de belangstelling en inleving van zijn lezers, worden die aangezogen naar deze geheimzinnige kern. Net als zovele andere lezers. Daardoor ontstaat een ruimte waar de verwondering voor verbijzonderde gegevens bespreekbaar wordt en mensen met elkaar in gesprek kunnen treden over wat hen in het diepst van hun hart beroert. Maar de aandacht kan ook gewekt worden door vervreemdings-effecten die de lezer dwingen elk routinematig kijken en beleven van de werkelijkheid achter te laten en de dingen ‘met een nieuwe blik’ onbevangen tegemoet te treden.

Tenslotte zien wij een vierde as, die van spontaan naar reflexief loopt, en haar part van geheimzinnigheid ter ene zijde realiseert door haar verrassingsvermogen, en ter andere zijde door de welhaast onmogelijke pogingen tot het formuleren van de onzegbare dimensies van het bestaan.

Kathleen Duthoo ziet het zo:

De klemtoon valt uiteindelijk op het oproepen van gevoelens. Poëzie tracht met woorden en woordenreeksen te doen wat elke kunsttak op een eigen wijze nastreeft: de toeschouwer of luisteraar de kans te geven deel te hebben aan de verwondering of meer specifieke gevoelens die de kunstenaar tot uitdrukking wil brengen. Poëzie hoeft dus niet te vertellen dat haar auteur verontwaardigd, verdrietig, verliefd of dankbaar is. Negatief geformuleerd, ontstaat suggestiviteit door het weglaten van gevoelens of het niet benoemen van gevoelens, door ellips of non-verbalisering dus. Positief uitgedrukt, komt zij tot stand door beelden, klanken, ritmes, een openheid, een uitnodiging die bij de lezer-es of luisteraar het bedoelde of iets verwants helpen oproepen en er zich in inleven.

De verschillende recepties van de tekst nodigen de lezers en lezeressen uit om met elkaar in gesprek te treden over hun leesbevindingen. Daardoor ontstaat een diepere communicatie over essentiële levenswaarden en -ervaringen waarbij het gedicht de rol van catalysator speelt. En zoals we dat ook merken naar aanleiding van een schilderij, beeldhouwwerk, film, choreografie,

muziekuitvoering, roept echte kunstbeleving op tot levendige uitwisseling van gevoelens en gedachten tussen de kijkers en luisteraars. Voor ons ontstaat het kunstwerk in een intersubjectieve receptie.

Dat ook kinderen en jongeren tot deze vorm van intense communicatie in staat zijn, wordt bewezen door honderden treffende gedichten. Dat ook jongeren uit schijnbaar minder taalvaardige studierichtingen zich deze bijzondere vorm van communicatie kunnen eigen maken, werd herhaaldelijk aangetoond. Enkele voorbeelden.

haiku

*Hoog boven het bos
vliegen vogels. Beneden
wachten de jagers*

*Je maakt me gek
zoals je lacht
zoals je praat
zoals je kijkt
maar vooral*

hoe je mij ontwijkt

Heidi Van der Spiegel, veertien jaar

Begeleiding en een wedstrijd als ondersteuning

Om alle jonge mensen de kans te geven, hun talent te meten met strenge kwaliteitsnormen, richten wij jaarlijks begeleiding én een wedstrijd in voor geïnteresseerden.

Begeleiden betekent voor ons niet: de persoonlijkheid van een dichter veranderen om haar ‘aan te passen’ aan een letterkundige mode. Het betekent ook

niet: geringschattend neerkijken op wat kinderen, tieners, adolescenten, jonge volwassenen ‘nog maar’ zouden kunnen. Wij trachten elke jonge mens te helpen bij het vinden van haar of zijn persoonlijke stijl, aarzelen niet om op zwakheden te wijzen, maar blijven altijd ondersteunen, informeren en verwijzen naar interessante ‘collega’s’: zowel leeftijdgenoten als ‘gevestigde waarden’ uit de tweede helft van de twintigste eeuw.

Zes- tot éénendertigjarigen hebben hun gedichten naar onze wedstrijd gezonden. Ze zijn verdeeld over veertien leeftijdscategorieën: één per geboortear jaar tot achttien, en drie voor de jonge volwassenen tot éénentwintig, zesentwintig en eenendertig. De gedichten worden besproken door twee jury’s: een volwassenenjury en een ‘kamer’ met leeftijdgenoten. Elk van deze achtentwintig jury’s telt ongeveer tien leden, gelijkmatig over de geslachten verdeeld. Alle inzenders ontvangen antwoord in oktober. De prijsuitreikingen, ook in leeftijdsgroepen ingedeeld, vinden plaats op 15 en 16 november 1997. De vorige twee jaren samen bereikten ons bijna 60.000 gedichten en daagden ruim drieduizend belangstellenden op voor de acht prijsuitreikingen. ■

Informatie over de poëzie-ateliers is te krijgen bij Ben Reynders, Sint-Huybrechtstraat 66, 1785 Merchtem

Een verloren zoon

*de horizon draagt
de hellingen op handen*

*daar
ben ik geboren
onder de schaduw
van een streep dag*

*nu nog
fluistert de nacht
mijn naam
als teken*

*van het verbond
dat heimwee heet:
een vader en moeder,
heuvel en horizon.*

Joachim Decock, vijftien jaar

Literatuur:

- Ben Reynders, Nele Warson en Edwin Van Troostenberghe: Poëzie leren kennen, waarderen en schrijven in de 2e en 3e graad van het basisonderwijs. Visietekst over de psychologie van het poëzie schrijven, modellen van lesontwikkeling, poëtische hulpmiddelen, remediëring en een honderdtal voorbeeldgedichten, ook heel bruikbaar in het secundair onderwijs. Katholiek Centrum voor Lectuurbegeleiding en Bibliotheekwerk, Van Helmontstraat 29, 2060 Antwerpen, 1995, 72 p.
- Ben Reynders e.a.: Poëzie leren kennen, waarderen en schrijven in het secundair onderwijs, vooral in de 1e en 2e graad. Katholiek Centrum voor Lectuurbegeleiding en Bibliotheekwerk, Antwerpen, 1997, 130 p.